

Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

СИВОКІНЬ ГАННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК: 401.42+415+444.6+808.1

**ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В НАУКОВО-
ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ**

10.02.15 – загальне мовознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор

Корольова Тетяна Михайлівна

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»,
завідувач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Валігура Ольга Романівна

Київський національний
лінгвістичний університет,
професор кафедри
германської і фінської філології,

кандидат філологічних наук

Ларіна Еліна Вікторівна,

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»,
викладач кафедри перекладу і теоретичної
та прикладної лінгвістики.

Захист відбудеться «29» жовтня 2011 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.05 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано «28» вересня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. В. Савчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується пильною увагою дослідників до комунікативно-прагматичних аспектів організації мовного коду людини. Зацікавлення науковців проблемами особливостей вербалізації комунікативного задуму мовця зумовлює вивчення механізмів продукування комунікативно ефективного дискурсу (Т. В. Андрюхіна, А. Д. Белова, С. Б. Ребрик) як процесу актуалізації комунікативних стратегій. Однією з важливих складових комунікативної поведінки є модальність мови, що відображає особливості лінгвокультури співрозмовників. Категорія модальності в сучасному мовознавстві викликає численні суперечки, стає об'єктом теоретичного і експериментального вивчення, спрямованого на виявлення закономірностей функціонування мовних одиниць у процесі комунікації.

Надійною основою для вивчення даного питання є цілий ряд робіт, в яких знайшли глибоке осмислення проблеми мовної модальності. До числа найважливіших тем цієї галузі належать: трактування поняття «модальність», визначення змісту та обсягу даної категорії [А. В. Бондарко, О. І. Бондар, С. В. Загнітко, Ю. С. Степанов, Дж. Лайонз]; дослідження функціонально-семантичної природи модальності як мовної категорії [А. Ю. Биценко, В. М. Бріцин, І. В. Смуцинська]; вивчення лінгвістичних та нелінгвістичних засобів вираження модальних значень (граматичних, лексичних, інтонаційних, пара- і екстралінгвістичних та ін.) [А. Й. Багмут, Ф. С. Бацевич, А. А. Калита, Т. М. Корольова]; зіставлення форми і змісту модальних проявів у різносистемних мовах для виявлення типологічних рис і універсалій [О. Р. Валігура, В. П. Морозов, В. І. Шаховський].

Одним з найменш вивчених аспектів цієї проблеми є питання про роль інтонації у передачі значень епістемічної модальності. Це дослідження спирається на відомі теоретичні й практичні розробки, що висвітлюють питання функціонування просодичних конструкцій у мові, які включають як складову частину питання просодичного оформлення модальних значень [М. П. Дворжецька, Л. В. Златоустова, Т. М. Корольова, Н. Д. Светозарова, О. В. Руденко].

Актуальність теми дослідження зумовлена недостатньою вивченістю проблеми інтонаційних засобів вираження значень епістемічної модальності в мові; наявні в галузі інтонації роботи пов'язані з вирішенням того чи іншого окремого завдання і не охоплюють усього різноманіття існуючих проблем, які впливають зі складності самого поняття епістемічної модальності, її багатоаспектності і поліфункціональності. Тому досліджувана проблема в цілому і, особливо, в частині співвіднесеності різних мовних одиниць з семіологічними одиницями модальної сфери в сучасному мовознавстві залишається невирішеною і, як і раніше, актуальною, про що свідчить наявність суперечливих точок зору. У зв'язку із цим експериментально-фонетичні роботи, присвячені розгляду питань інтонаційного оформлення модальних висловлювань, є своєчасними і

набувають особливо важливого значення, як із позиції теорії мовознавства, так і в прикладному відношенні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках комплексної наукової теми кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Теоретичні і прикладні аспекти дослідження типологічних та конкретно-мовних рис сучасного дискурсу» (номер державної реєстрації теми 0107U000467), затвердженої Міністерством освіти і науки України.

Метою дослідження є вивчення основних принципів функціонування просодичних засобів вираження значень епістемічної модальності при взаємодії з іншими комунікативними одиницями науково-популярного дискурсу в англійській та українській мовах.

Для досягнення поставленої мети розв'язано **завдання**:

- виявлення і систематизація основних просодичних характеристик, які зумовлюють диференціацію різних значень епістемічної модальності на перцептивному та акустичному рівнях;
- визначення відносної ролі лінгвістичних чинників (граматичної структури висловлювання, його лексичної будови, інтонаційних особливостей, контексту) актуалізації модальних значень у мові;
- вивчення особливостей кореляції і взаємокомпенсації акустичних параметрів при виконанні інтонацією, поряд із модальною функцією, ряду немодальних призначень;
- установлення ступеня інваріантності виявлених релевантних ознак при одночасній передачі декількох модальних значень в одній синтагмі;
- виділення загальних закономірностей і специфічних особливостей просодичного оформлення епістемічної модальності у двох мовах, що зіставляються, та інтерпретація одержаних результатів з урахуванням історично сформованої структури англійської та української мов.

Об'єктом дослідження є англійськомовний та україномовний науково-популярний дискурс.

Предмет дослідження – просодичні засоби актуалізації епістемічної модальності в усному мовленні.

Матеріалом дослідження слугували відрізки науково-популярних програм англійською та українською мовами; загальний час звучання досліджуваного матеріалу становив понад 15 годин.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети і розв'язання конкретних завдань дисертаційного дослідження ґрунтується на загальних положеннях системного аналізу з використанням елементів загальнонаукових (абстрагування, узагальнення, формалізація) та емпірико-теоретичних методів (аналіз, синтез, ідеалізація). Метод лінгвістичного спостереження, пов'язаний із перцептивним аналізом матеріалу дослідження (слуховий аналіз), метод контекстуального та інтерпретаційного аналізів використовувався для визначення логіко-

аргументативної організації англomовного та українomовного науково-популярного дискурсу; експериментально-фонетичне дослідження й опрацювання його результатів здійснювались із використанням емпіричних загальнонаукових методів (експеримент, порівняння, вимірювання) та спеціальних методів визначення специфіки просодичної актуалізації епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі (опитування інформантів, аудиторський та інтонографічний аналіз, кількісний аналіз результатів експерименту).

Наукова новизна роботи полягає в систематизації функціонально-комунікативних та прагматичних чинників спілкування, які зумовлюють просодичну організацію засобів передачі епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі. Уперше досліджено й описано типологічно спільні для англійської та української мов закономірності функціонування просодичних одиниць, що передають епістемічну модальність у мові, а також конкретно-мовні особливості просодичних моделей. Новим є виявлення основних механізмів варіативності просодичних одиниць при передачі значень епістемічної модальності, а також причин, що зумовлюють багатозначність просодичних моделей у реальних умовах комунікації. Новизною відрізняється також опис механізмів трансформації цих моделей під впливом різних лінгвістичних чинників (поєднання декількох модальних значень, взаємодія просодичних і непросодичних засобів вираження епістемічної модальності, а також модальної з немодальними функціями інтонації).

Практичне значення роботи визначається тим, що результати дослідження знайшли застосування в курсі загального мовознавства (розділи «Типологія мовлення», «Дискурсологія», «Інтонологія»), у курсі практичної та теоретичної фонетики англійської та української мов (розділи «Просодія дискурсу», «Фоностилістика»), а також при укладанні відповідних методичних матеріалів, що сприятимуть підвищенню ефективності навчання просодичної організації дискурсу.

Результати дослідження становлять певний інтерес для лінгвістів лінгвокультурологічного та етнопсихолінгвістичного профілю.

Особистий внесок здобувача полягає в проведенні експериментально-фонетичного дослідження просодії епістемічної модальності та критичному аналізі цього явища.

Апробація результатів дослідження. Положення та результати дисертаційного дослідження доповідались на міжнародних наукових конференціях: «Мова і культура» (Київ, 2004, 2005), «Сучасні мовленнєві технології» (Одеса, 2005, 2007), «Ольвійський форум: стратегії України в геополітичному просторі» (Ялта, 2008), «Еволюційні тенденції в мові» (IV) (Миколаїв, 2010), «Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості й дискурсі» (Одеса, 2011).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 9 статтях, з них опубліковано у фахових наукових виданнях ВАК України 7 одноосібних і дві у співавторстві.

Особистий внесок дисертанта в публікації, які написані у співавторстві, полягає в підтвердженні теоретичних засад результатами експериментальних досліджень.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 198 сторінок, з них 165 сторінок основного тексту. Робота містить 5 таблиць. Список використаних джерел налічує 341 позиція.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність дослідження, його новизна й практична значущість, аргументується вибір предмета дослідження, визначається мета, завдання роботи, методи дослідження.

У **розділі 1. «Теоретичні основи дослідження просодії епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі»** проаналізовано загальний стан проблеми дослідження: здійснено аналіз мовної категорії модальності, описано структуру епістемічної модальності (ЕМ), її співвіднесеність з іншими семантично близькими лінгвістичними категоріями; охарактеризовано особливості науково-популярного дискурсу (НПД); розглянуто функціональні та таксономічні аспекти інтонаційного вираження ЕМ в НПД.

Сучасний етап розвитку лінгвістики ознаменувався збільшенням інтересу до мови не як до знакової, а як до антропоцентричної системи, метою вивчення якої є мовнорозумова діяльність людини. У зв'язку із цим з'явилася значна кількість різних напрямів у науці, таких як когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, етнопсихолінгвістика, психолінгвістика, міжкультурна комунікація та ін. По суті, всі перераховані лінгвістичні напрями ставлять одне завдання – вивчити ті ментально-психологічні процеси, результатом яких і є мова людини. Ці ментальні процеси нерозривно пов'язані з модальністю.

Модальність – центральна категорія мови, що характеризується «двополюсною» структурою свого функціонально-семантичного поля (ФСМ): зони значень, що виражають відношення змісту висловлювання до дійсності, і зони значень, що виражають ставлення мовця до змісту висловлювання. Протиставлення цих двох «центрів консолідації» ґрунтується на розмежуванні об'єктивного і суб'єктивного в мові. Об'єктивна модальність, яка виражає відповідність сказаного дійсності, становить істотну частину ФСМ. Обсяг значень, що висловлюються нею, представлений на рівні граматики категорією способу.

У свою чергу, обсяг суб'єктивної модальності складають способи вираження ставлення мовця до предмета мовлення, результат його оціночної діяльності, оскільки модальність пов'язана не з пасивним відображенням певних ситуацій, а з активною оцінно-інтерпретуючою діяльністю суб'єкта мови. Адресант у комунікації часто визначає цілі та інтенції повідомлення, передає своє

ставлення до того, що повідомляє, і його оцінку; адресат, у свою чергу, виявляється під ментально-емоційним впливом автора, а також по-своєму інтерпретує одержане повідомлення.

Одним з важливих оцінних значень, що має найбільш інтенсивні зв'язки з іншими семантичними одиницями як у сфері модальності, так і за її межами, є значення епістемічної модальності. Вона розділяється на групи, залежно від епістемічної установки автора, яка виявляється у вигляді різних статусів достовірності інформації, властивих різним типам дискурсу. Епістемічний статус характеризує вислів із точки зору модального аспекту пропозиціонального змісту і співвідноситься, з одного боку, із джерелом інформації, на базі якого сформульовано висловлювання, а з іншого – зі ступенем обізнаності мовця. Суб'єктивний епістемічний статус висловлювання відображає такі факти, щодо яких можливо як знання, так і незнання чи сумнів мовця.

Для таких модальних характеристик, що видозмінюються за інтенсивністю і ступенем прояву, прийнята тричленна їх градація: позитивна, середня і негативна. З них позитивна і негативна належать до сильних, а середня – до слабких характеристик. У епістемічній модальності «знання» і «незнання» – сильні характеристики, а «припущання» – слабка. За ступенем обґрунтованості серед знань розрізняють два класи суджень, що не перетинаються: достовірні й проблематичні. До достовірних належать достатньо обґрунтовані судження. Їх істинність або хибність установлюють або шляхом безпосередньої перевірки, або опосередковано, коли судження підтверджується емпіричними чи теоретичними положеннями. Слід зазначити, що в психологічному плані достовірне знання характеризується відсутністю сумнівів в істинності відповідного судження. Однак відсутність сумнівів сама по собі ще не говорить про достовірність судження, яке визнається таким лише за наявності відповідних підстав – логічних або емпіричних. До проблематичних належать судження, які не можна вважати достовірними в силу їх недостатньої обґрунтованості. Оскільки істинність або хибність таких суджень точно не встановлена, то вони можуть бути лише правдоподібними або ймовірними. Здебільшого підставами їх достовірності виступають різні за доказовою силою аргументи; їх зазвичай оцінюють змістовно, з урахуванням різної «ваги» кожного з них. Зазвичай вдаються до такої приблизної градації ймовірностей значень проблематичної ЕМ: малоймовірно, рівноймовірно, достатньо ймовірно. Крім логічних підстав почуття впевненості може виникнути під впливом чинників, які не завжди явно усвідомлюються і контролюються. До них належить різного роду інтереси, утилітарні міркування, суб'єктивні схильності, звички тощо. Бажане в цьому випадку ненавмисно може бути видано за дійсне.

Когнітивні процеси епістемічної оцінки об'єкта мови породжують суб'єктивні судження адресанта, які можуть набувати різноманітних форм судження – припущення, що розрізняються вмотивованістю, верифікованістю і можливістю спростування. Конкретний вид ЕМ припущення визначається залежно від характеру і джерела тієї інформації, яка лежить в основі повідомлення

мовця: чи є це знання з особистого досвіду, або з чужих слів, або це є суб'єктивний умовивід. Судження-припущення, як суб'єктивне знання, що є неперевіраним, оцінюється за шкалою впевненість / неупевненість і може висловлювати припущення, прогнози, гіпотези, переконання, погляди, установки. Різноманітні елементи «епістемічної запоруки» вводять різний ступінь впевненості автора в істинності пропозиції і характеризуються великою розмаїтістю типів, між якими інколи важко провести чіткі межі.

У лінгвістиці існує досить багато конкуруючих розумінь того, що таке модальність і де проходять межі функціонально-семантичних полів модальної сфери. Проблема співвідношення евіденціальності і епістемічної модальності належить, імовірно, до числа найбільш складних серед усього комплексу теоретичних проблем, пов'язаних із трактуванням цих категорій. До семантичної зони евіденціальності належать усі ті показники, основним значенням яких є вказівка на «джерело інформації» про ситуацію, що повідомляється. Основною опозицією у сфері евіденціальної модальності є протиставлення типів доступу до інформації, що повідомляється мовцем, тобто того способу, за допомогою якого мовець дізнався про ситуацію, що повідомляється. Залежно від цього чинника розрізняють «прямий» (мовець спостерігав ситуацію), «непрямий» (мовець не спостерігав ситуацію), а також «особистий» (мовець мав особистий доступ до фактів) і «неособистий» (мовець не мав особистого доступу до фактів) доступ до інформації.

Семантичний потенціал поняття епістемічного статусу висловлювання значно ширше, ніж евіденціального, оскільки включає крім позначення джерела знання, на базі якого формулюється висловлювання, також і рівень повноти картини про фрагмент навколишнього світу. У межах одного й того ж мовного рівня функціонують одиниці, що маркують різний рівень повноти, упевненості або довіри щодо інформації, на основі якої формулюється висловлювання. І ці одиниці цілком належать сфері ЕМ.

У складі інформаційно-оцінних висловлювань, що утворюють мовну тканину науково-популярних текстів різними мовами, використовуються різноманітні засоби ЕМ для вираження впевненості, сумніву і неповної впевненості в істинності повідомлюваного. У НПД висловлювання цього роду орієнтують читача на ту інтелектуально-оцінну позицію, яку автор займає з обговорюваного питання. Завдяки зафіксованій у психіці будь-якого індивіда і використовуваній у процесі мислення системі оцінок та чи інша інформація набуває для нього властивість автентичності (достовірності) або ймовірності. Останнім часом дедалі більшої актуальності набуває явище непрямой комунікації – неявне говоріння. Непряма комунікація дозволяє автору обрати нейтральну позицію стосовно висловлювання, зняти із себе зобов'язання за достовірність сказаного. Така стратегія одержала широку інтерпретацію, породивши нове лінгвістичне явище, назване Дж. Лакофф «hedging», або принципом «семантичного відгородження».

Мовні засоби, за допомогою яких автор може реалізувати стратегію «семантичного відгородження», дозволяють автору судження замаскувати свою установку стосовно пропозиції. Так предикат «сумніваюся, щоб ...», передаючи заперечення вкладеної пропозиції, не є негативним предикатом: мовець ніби «відгороджується» від відповідальності, зменшуючи тим самим ступінь її імовірності.

Між «семантичним відгородженням» і ЕМ виявляється велика кількість різноманітних і складних зв'язків, які дають підстави вважати, що мовні засоби хеджингу безсумнівно є компонентами функціонально-семантичного поля епістемічної модальності.

Об'єктом цього дослідження є англomовний та україномовний науково-популярний дискурс. Істотними ознаками науково-популярного дискурсу при формуванні нового знання є:

- запозичення слів іншого стилістичного забарвлення (К. Хайленд), маркування чужих смислів (В. Є. Чернявська). Наукові визначення часто замінюються лексикою, доступною для звичайного слухача. Так *tropical cyclone* замінено в досліджуваному тексті на звичний *hurricane*, дієслово *to increase* - на сленгізми *to fuel more* та *in*. Подібні зміни підтверджують прагматичну домінанту науково-популярного дискурсу на усередненого рецептора;

- мінімальна кількість посилань на першоджерела, повна відсутність графіків і таблиць (ці відомості, як правило, подаються в словесній формі). Цей факт свідчить про те, що наукові праці сфокусовані на самому процесі дослідження, а матеріали науково-популярного викладу – безпосередньо на об'єкті дослідження;

- заміна оповідних речень на риторичні запитання і питально-відповідні комплекси свідчить про експресивність і діалогічність стилю науково-популярного дискурсу. Слід зазначити, що характер маркування емпізи не залишається константним, він змінюється залежно від змісту і способу викладу наукового матеріалу в популяризованій формі.

Науково-популярний дискурс може бути «перекладанням» не одного наукового дослідження, а декількох праць одночасно, що, відповідно, підвищує рівень спроможності автономного вживання висловів «іншого». Вищезазначені особливості характеру побудови науково-популярного дискурсу дозволили дійти висновку, що для цього типу дискурсу зовнішня сторона поняття виявляється важливішою безпосереднього джерела інформації. Це підтверджує той факт, що популяризація наукового знання не передбачає деталізації джерел інформації, вона в силу своєї прагматичної орієнтації покликана бути сфокусована на самому об'єкті дослідження.

Метою цього дослідження є вивчення основних принципів функціонування просодичних засобів вираження значень епістемічної модальності. Діапазон висловлюваних точок зору про кількість функцій інтонації та їх зміст у сучасній лінгвістичній літературі є суперечливим і характеризується наявністю взаємовиключних тверджень – від повної відсутності мовних функцій в інтонації [Л. С. Халдзен] аж до закріплення за нею чітко окресленого списку функцій, що не

перетинаються: граматична [Х. А. Глісон, М.А. Хеллідей], емоційно-модальна [Р. Е. Піттенгер], комунікативна [П. Роуч]. У цьому дисертаційному дослідженні до числа основних функцій інтонації включені такі: інтелектуально-логічна (членування на синтагми, зв'язок між синтагмами, акцентне виділення елементів синтагми, функція розрізнення комунікативних типів висловлювань, передачі модально-емоційних відносин). При актуалізації епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі функції інтонації розглядаються у зв'язку, по-перше, з їх здатністю формувати особливі смислові одиниці, по-друге, з інвентарем і кількісним вираженням тих фонетичних засобів, які переважно використовуються при реалізації даного функціонального навантаження інтонації.

Інвентарно-таксономічний аналіз інтонаційних засобів мови, що використовуються для передачі епістемічної оцінки інформації, дозволив констатувати наявність істотних відмінностей ступеня інформативності мелодики, гучності, темпу, тембру, ритму і фразового наголосу в плані передачі логіко-смислових та емоційно-модальних значень, а також комплексний характер їх реалізації в мові. Тому важливу проблему становить не тільки вивчення ролі кожного з цих компонентів при реалізації різних лінгвістичних функцій інтонації, але і встановлення їх ієрархії, взаємозв'язку й взаємозалежності в мові.

У розділі 2. «Методика проведення фонетичного експерименту і обробка його результатів» викладено методику проведення експерименту (принципи формування експериментального корпусу, порядок проведення аудиторського та акустичного аналізу), а також наводяться результати аудиторського та акустичного видів аналізу.

Дане експериментально-фонетичне дослідження проводилося відповідно до розроблених у вітчизняній лінгвістиці методів (В. О. Артемов, А. Й. Багмут, Т. О. Бровченко, Ю. О. Дубовський, Л. В. Златоустова, А. А. Калита, Т. М. Корольова, М. П. Дворжецька, Л.К.Цеплітис) і складалося з таких етапів: 1) відбір експериментальних фраз, що мають певний ступінь вираження значень епістемічної модальності і належать до науково-популярного (слуховий аналіз); 2) проведення аудиторського аналізу експериментального корпусу носіями британського варіанту англійської мови та носіями української мови; 3) аналіз результатів аудиторського експерименту з метою виявлення просодичних характеристик реплік, ідентифікованих як найбільш контрастні за модальним забарвленням представниками британської та української груп аудиторів; 4) проведення акустичного аналізу фраз із використанням програм аналізаторів мови WinCECIL 2.2 і Praat 4.0; 5) лінгвістична інтерпретація даних аудиторського та інструментального аналізів на базі одержаних кількісних та якісних характеристик.

У роботі розглянуто такі просодичні параметри мовленнєвого сигналу фрази й її сегментів: мелодичні (максимальні й мінімальні показники, частотний рівень і діапазон, частотний інтервал,

швидкість зміни ЧОТ), динамічні (максимальні й мінімальні показники інтенсивності, рівень і діапазон інтенсивності), темпоральні (середня тривалість складу).

Аудиторський експеримент, який проводився у декілька етапів уможливив дійти таких висновків. Віднесення мовленнєвого стимулу до одного з трьох «базових» значень епістемічної модальності (знання, незнання, припущення) було виконано групами аудиторів британців і українців із досить близькими результатами. В еталонній групі частка правильної диференціації експериментальних фраз між епістемічними модальними значеннями абсолютної впевненості і сумніву склала 92,3%. Аналогічний показник в україномовній групі аудиторів склав при репрезентації фраз-стимулів рідною мовою – 94,6%, а іноземною – 70,8%.

Визначення ступеня прояву того чи іншого суб'єктивно-модального епістемічного значення у звучанні експериментальних фраз-реплік, як і очікувалося, характеризувалося більш низькою результативністю. В еталонній групі частка правильної диференціації експериментальних фраз між компонентами семантичного поля епістемічної модальності, градуйованими за ознакою наростання ступеня сумніву склала 71,6%. Аналогічний показник в україномовній групі аудиторів склав при репрезентації фраз-стимулів рідною мовою 69,4%.

Зовсім інша картина спостерігалася при ідентифікації англійських стимулів україномовними аудиторами. В україномовній групі аудиторів значне розходження в розпізнаванні ступеня інтенсивності епістемічної модальної оцінки в порівнянні з аудиторами еталонної групи зафіксовано у 18% експериментальних фраз з усього обсягу матеріалу дослідження англійською мовою. З них 4% було відзначено україномовними аудиторами оцінками, що виражають менший ступінь сумніву, 14% – оцінками більшого ступеня сумніву в порівнянні з англійською мовою аудиторів. Ці результати дають підставу зробити висновок, що для представників україномовної групи аудиторів незвичність інокультурного вираження епістемічної модальної оцінки на просодичному рівні має тенденцію до завищення ступеня сумніву при сприйнятті англійського мовлення.

Результати експериментально-фонетичного дослідження акустичних корелятив компонентів функціонально-семантичного поля епістемічної модальності, розташованих за принципом градуального наростання ознаки ступеня впевненості, продемонстрували такі суттєві характеристики, що забезпечують диференціацію компонентів цього модально-семантичного поля в англійській та українській мовах.

Обов'язковою просодичною ознакою, за якою відбувається у мовленні протиставлення впевненого і невпевненого відношення того, хто говорить, до вірогідності інформації є напрямок руху ядерного тону. При умові високого ступеню впевненості адресанта в вірогідності того, що висловлюється, використовується спадне завершення мовленнєвого стимулу; при наявності сумніву в вірогідності інформації в обох досліджуваних мовах репліки оформлюються висхідним

тоном у ядрі. При наростанні інтенсивності ступеня вираження впевненості відзначається збільшення швидкості спаду частоти основного тону у компонентів даного функціонально-семантичного поля, а при невпевненості – швидкості підйому ЧОТ. Зазначений характер поведінки швидкості зміни ядерного тону зафіксовано в експериментальних фразах обох мов, що вивчаються, однак в українській мові зростання швидкості відбувається більш повільно.

Слід підкреслити, що збільшення швидкості спаду ЧОТ при зростанні ступеню впевненості зумовлено не тільки зростанням частотного інтервалу ядра, але відбувається також і за рахунок темпорального компонента інтонації. При цьому в англійській мові середня тривалість фонації складу збільшується на 8% при передачі значення «впевнено» у порівнянні з реалізацією нейтрального значення (в українській – на 13%, відповідно). За наростання ознаки впевненості спостерігається зникнення внутрішньосинтагменних пауз (хоча при вираженні сумніву, внутрішньосинтагменні паузи тривають до 250 мсек. в англійській мові). Значно збільшується частотний інтервал ядерного тону при зміні градуальної семантичної ознаки в бік наростання значення ступеня невпевненості.

Збільшенням інтенсивності і сумарної енергії ядра фраз характеризується в англійській і українській мовах посилення ступеня впевненості. Разом з тим, слід відзначити також суттєве збільшення інтенсивності і сумарної енергії ядра в українських фразах при посиленні ступеня невпевненості.

Проведений аналіз експериментального матеріалу показав, що характер трансформації просодичного контуру при градуальній зміні модальної ознаки в суміжних компонентів модально-семантичного поля досить різноманітний не тільки за інвентарем інтонаційних засобів, але і за механізмом кореляції їх зі ступенем інтенсивності модального відтінку в межах синонімічно-антонімічного ряду. Чим далі розташовані один від одного компоненти, тим менше співпадаючих релевантних акустичних ознак у них виявляється. Так, наприклад, при вираженні ступеня визначеності, впевненості просодичні контрасти між елементами посилюються в міру наростання семантичної відмінності і досягають максимуму при зіставленні крайніх членів (антонімів), в той час, як просодичні контрасти між сусідніми конститuentами незначні. Саме цей чинник пояснює труднощі, які виникали в аудиторів при диференціації близько розташованих значень епістемічної модальності, а саме, чим більше кількість співпадаючих релевантних просодичних ознак, тим менше ймовірність коректного розпізнавання даних компонентів функціонально-семантичного поля епістемічної модальності.

У розділі 3. «Лінгвістична інтерпретація результатів дослідження» проведено аналіз результатів дослідження просодії компонентів семантичного поля епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі.

Мовні засоби, що здатні передавати значення епістемічної модальності в сучасній англійській і українській мовах, корелюють із компонентами функціонально-семантичного поля епістемічної модальності (знання – припущання – незнання). Зазначена градуальність достовірності змісту висловлювання передається на рівні лексичних засобів за допомогою різних модифікаторів: модальних дієслів, дієслів говоріння (стверджувати, повідомити, to state, to confirm, etc.), модальних слів (hardly, scarcely, ледь (чи), начебто, навряд чи, невже, хіба, немов), часток, прислівників, що маркують насамперед суб'єктивний епістемічний статус висловлювання.

Як показує аналіз мовного матеріалу, модальні слова пов'язані із чуттєвим сприйняттям навколишньої дійсності. Вони маркують повноту набутих знань або, відповідно до традиційної модальної термінології, експлікують категоричність/некатегоричність ймовірності повідомлення. При цьому вони диференціюються, з одного боку, за рівнем впевненості у ймовірності вивідного знання, що виражається мовцем, а з іншого – за трактуванням самої ситуації.

На рівні граматичних засобів маркерами епістемічної модальності є: засоби складнопідрядного зв'язку у реченні модальні дієслова (які передбачають можливість посилення/зниження ступеня довіри до того, хто висловлюється), модальні конструкції з дієсловами типу seem, здаватися; модальні фрази (I doubt if, дозвольте засумніватися в ...); деякі види питальних пропозицій: загальне запитання, яке не потребує відповіді, розділове запитання, що вимовляється зі спадною інтонацією у двох досліджуваних мовах.

Оцінка ступеня достовірності знання є універсальною категорією. Однак у способах її вираження мови виявляють свою індивідуальність. В українській мові ідентифікатори думки досить часто замінюються їх згорнутими аналогами (по-моєму, на мій погляд та ін.), а також іншими лексичними засобами, що вказують на суб'єктивність думки і певну ступінь сумніву (напевно, мабуть, цілком ймовірно, ніби, наче, очевидно та ін.). В англійській мові для передачі суб'єктивної думки, поряд із вищевказаними маркерами, значно частіше, ніж в українській мові, використовуються модальні дієслова. З вищесказаного видно, що лексико-граматичні засоби вираження епістемічної модальності у двох мовах, що зіставляються, мають семантичну подібність. Невідповідність в оцінці ступеня ймовірності знання в різних мовах можна пояснити розмитим характером шкали позначень і стереотипів оцінювання значень компонентів семантичного поля епістемічної модальності.

Просодичні ознаки, що актуалізують епістемічну модальність у науково-популярному дискурсі й маркують інформацію відповідно до ступеня її ймовірності, виявляються комплексно, взаємодоповнюючи і компенсуючи один одного. Відомо, що визначальним чинником у виборі типу мелодики завершення висловлювання є базова ілокутивна характеристика репліки: у разі спонукання до дії важливі ієрархічні позиції партнерів, у разі повідомлення – епістемічні оцінки, а для запиту інформації – обидва ці параметри. Таким чином, висхідному тону загального запитання

на рівні прагматичної семантики відповідає комплекс компонентів. До них належить: стан незнання мовця (негативний епістемічний модус); спонукання партнера до усунення незнання (запитальна ілокуція); очікування продовження (фаза незавершеності), тоді як спадний тон вказує на кінець ініційованого процесу або позитивний епістемічний модус).

Слід відзначити, що використання висхідного тону для усунення інформаційного дефіциту навряд чи можливе у випадку, коли носій знання займає істотно більш низьку позицію в офіційній ієрархії. Так запит воєначальника до підлеглого швидше матиме форму спонукання. Можливе й інше порушення звичайних ілокутивних умов загального питання: майже повна епістемічна визначеність ситуації. За тональною характеристикою таке запитання збігається з твердженням, і лише контекст дозволяє правильно інтерпретувати комунікативну спрямованість репліки.

Обов'язковою складовою частиною інвентарю просодем епістемічної модальності є інтенсивність і тривалість, які супроводжують тональну криву: сходження тону, як правило, скорельовано зі зростанням інтенсивності всередині голосного, а падіння – зі зменшенням показників інтенсивності. Слід зазначити, що інтенсивність може виступати єдиним параметром акцентного виділення. Що стосується тривалості, то тут необхідно зазначити різний ступінь участі даного параметра просодії при оформленні акценту в англійській та українській мовах. Менша питома вага тривалості в просодичному оформленні висловлювань англійської мови пояснюється особливою роллю даного компонента для розрізнення одиниць сегментного рівня, україномовні фрази відрізняються значними модифікаціями темпорального показника просодії, що свідчить про його важливу роль в ідентифікації епістемічного статусу висловлювань.

У **висновках** підсумовуються ключові положення дослідження.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного експериментально-фонетичного дослідження дозволили дійти висновку, що просодичні моделі актуалізації епістемічної модальності тісно пов'язані зі ступенем інтенсивності градуальної ознаки, співвіднесеності цих моделей із змістовним планом. Основною дистинктивною ознакою, що диференціює ідеалізовані просодичні моделі семантичного поля епістемічної модальності впевненості – невпевненості є тип ядерного тону: фрази, які характеризуються упевненістю адресанта у вірогідності повідомлюваного, оформляються спадним ядерним тоном, а у випадку, коли мовець не впевнений в достовірності повідомлюваної інформації, головний наголошений склад синтагми оформлено висхідним тоном. В англійській

мові нерідко використовується при цьому складний - спадно-висхідний або висхідно-спадно-висхідний тон. При збільшенні ознаки невпевненості спостерігається підвищення частотного інтервалу ядерного тону, при градуальному наростанні ступеня впевненості – деяке зниження частотного рівня з одночасним зростанням динамічних характеристик фрази.

Дослідження ролі лінгвістичних чинників (граматичної структури висловлювання, його лексичного будови, інтонаційних особливостей, контексту) дозволило зробити такі висновки.

Різноманітність механізмів взаємодії просодії з іншими лінгвістичними засобами (семантична односпрямованість, протиспрямованість і незалежність засобів вираження) у конкретних комунікативних умовах чітко позначається на якісних і кількісних характеристиках компонентів інтонаційного оформлення мовленнєвої реалізації. Так при семантичній односпрямованості всіх мовних засобів роль інтонації в передачі епістемічної модальності змінюється від другорядної, підпорядкованої (при повноті й однозначності вираження модальних значень лексико-граматичними засобами) до визначальної, домінуючої (при неоднозначності лексико-граматичних засобів передачі модальних значень). При цьому в міру втрати лексико-граматичними засобами провідної ролі в передачі значень епістемічної модальності, смислорозрізнявальна роль інтонації зростає, маркування її параметрів посилюється, а інтонація часто виступає за цих умов як єдиний актуалізатор модальної установки мовця. При різноспрямованості мовних засобів у семантичному плані у більшості комунікативних ситуацій спостерігається витіснення семантичного потенціалу лексико-граматичних засобів маркерами інтонаційного рівня, який і забезпечує передачу істинної модальної установки.

Особливості кореляції і взаємокомпенсації акустичних параметрів при виконанні просодією, поряд з модальною функцією, низки немодальних функцій проявляються у такому: просодичні засоби реалізації цілої низки немодальних функцій утворюють своєрідну ієрархічну послідовність при взаємодії із інтонаційними засобами вираження епістемічних модальних відносин. Так для функції членування на синтагми найбільш характерна актуалізація незалежна від модальної функції інтонації. Функції зв'язку між синтагмами та актуального членування відіграють підпорядковану роль по відношенню до інтонаційного оформлення епістемічних модальних значень. Найбільш тісним зв'язком із просодією епістемічної модальності характеризуються просодичні засоби, що використовуються для реалізації функції оформлення комунікативного типу мовленнєвого акту, причому визначальним у формуванні результуючого інтонаційного контуру для кожної конкретної взаємодії завжди є те суб'єктивно-модальне значення, яке домінує в даній комунікативній ситуації (у нашому випадку – складові функціонально-семантичного поля ступеня впевненості / сумніву).

При аналізі матеріалу дослідження встановлено, що одним із чинників, що ускладнюють вивчення проблеми співвіднесеності просодичних способів вираження епістемічної модальності з

семіологічними одиницями, є те, що реальні умови комунікації характеризуються зазвичай одночасною передачею цілого комплексу модальних значень (а не якогось одного). У результаті експериментально-фонетичного аналізу англійської й української науково-популярного дискурсу одержано дані про рекурентність акустичних корелятивів, що актуалізують комплекси модальних значень; ступінь інваріантності і питома вага взаємодіючих компонентів інтонації при реалізації зазначених комплексів модальних значень залежить від ступеню відносної стійкості просодичних ознак одиниць, що взаємодіють.

Аналіз загальних закономірностей і специфічних особливостей просодичного оформлення епістемічної модальності у двох мовах, що зіставляються, а також інтерпретація одержаних результатів з урахуванням історично сформованої структури англійської та української мов дозволили встановити, що всі основні принципи функціонування просодії епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі є подібними у двох неблизькоспоріднених мовах, що зіставляються. Це стосується як механізму взаємодії модальної функції інтонації з неінтонаційними засобами вираження модальності й немодальними функціями інтонації, так і принципів співвіднесеності інтонаційних маркерів із різними типами емоційно-оцінних значень, ступеня стійкості інтонаційних конструкцій при поєднанні кількох значень суб'єктивної модальності у фразі. Що стосується безпосередньо інвентарю просодичних засобів вираження конкретних модальних значень у мові, то тут також переважає ситуація типологічної подібності мов, що зіставляються.

Конкретна мовна специфіка виявляється лише в окремих аспектах, пов'язаних з аналітичною будовою англійської мови при синтетичній будові української мови, переважним використанням темпорального компонента при акцентному виділенні слів в українській мові, а в англійській – мелодичних контрастів; більшою значущістю тривалості при оформленні просодичних конструкцій в українській мові порівняно з англійською, в якій темпоральний компонент є релевантним у плані розрізнення фонем, розбіжністю інтонаційних маркерів окремих модальних значень, що сформувалися в процесі історичного розвитку кожної з мов, що зіставляються.

Перспективним напрямком для подальшого дослідження може бути виявлення універсального інвентарю способів передачі епістемічної модальності в різних видах дискурсу.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Відбір матеріалу для навчання студентів використанню емоційно-оцінних просодичних засобів / Сивокінь Г.В., Корольова Т.М., Могилевський В.І., Юхімець С.В. // Новітня філологія. – Миколаїв, 2010. – Вип. 39. – С. 38–53.

2. Сивокінь Г.В. Засоби переконання у науковому тексті / Г.В. Сивокінь // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського : Зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ імені К.Д.Ушинського, 2008. – №7. – С.109–118.
3. Сивокінь Г.В. Навчальна дискусія – ефективний спосіб підвищення якості знань / Г.В. Сивокінь // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського : Зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2010. – № 1–2. – С. 8–12.
4. Сивокінь Г.В. Навчання студентів технічних спеціальностей діалектики суб'єктивного й об'єктивного в навчально-наукових текстах / Г.В. Сивокінь // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : Зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2009. – №3. – С.40–46.
5. Сивокінь Г.В. Лінгвістичний аналіз результатів експериментально-фонетичного дослідження / Г.В. Сивокінь // Методичні вказівки для написання дипломних робіт студентами інституту мов світу. – Одеса : ПНПУ імені К.Д.Ушинського, 2011. – 19 с.
6. Сивокінь Г.В. Про питання про маркери епістемічної і атлетичної модальності / Г.В. Сивокінь // Науковий вісник Південноукраїнського Національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського : Зб. наук. праць. – Одеса : ПНПУ імені К.Д.Ушинського, 2011. – №12. – С.176–181.
7. Сивокінь Г.В. Просодія епістемічної модальності / Г.В. Сивокінь // Методичні вказівки для написання дипломних робіт студентами інституту мов світу. – Одеса : ПНПУ імені К.Д.Ушинського, 2010. – 21 с.
8. Сивокінь Г.В. Текст та дискурс як елементи комунікації / Г.В. Сивокінь // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : Зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2010. – № 10. – С. 39–46.
9. Сивоконь А.В. Фонетика эмоциональной речи / А.В. Сивоконь, Т.М. Королева, В.И. Могилевский // Наукові записки Чорноморського державного університету імені Петра Могили. – Миколаїв, 2010. – Вип. 125. – С. 32–35.

АНОТАЦІЯ

Сивокінь Г.В. Просодичні засоби актуалізації епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство. – Державний заклад «Південноукраїнській національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2011.

Дисертацію присвячено проблемам дослідження основних принципів функціонування просодичних засобів вираження значень епістемічної модальності при взаємодії з іншими комунікативними одиницями науково-популярного дискурсу в англійській та українській мовах.

Виявлено та систематизовано основні просодичні характеристики, що зумовлюють диференціацію різних значень епістемічної модальності на перцептивному та акустичному рівнях (гучність, тривалість, мелодика, ритм). Особлива увага приділяється опису механізму взаємодії релевантних ознак просодії при одночасній передачі декількох модальних значень в одній синтагмі; особливостям кореляції і взаємокомпенсації акустичних параметрів при виконанні інтонацією, поряд з модальною функцією, низки немодальних функцій (таких, як членування на синтагми, актуальне членування, комунікативна функція тощо). Встановлено загальні закономірності й специфічні особливості просодичного оформлення епістемічної модальності в двох мовах, що зіставляються, та надано інтерпретацію одержаних результатів з урахуванням історично сформованої структури англійської та української мов.

Ключові слова: епістемічна модальність, просодичні засоби, науково-популярний дискурс, взаємодія просодичних функцій, механізми взаємокомпенсації.

АННОТАЦІЯ

Сивоконь А. В. Просодические способы актуализации эпистемической модальности в научно-популярном дискурсе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2011.

Изучение проблемы соотносительности просодических способов выражения эпистемической модальности с семиологическими единицами, осложняется тем, что реальные условия коммуникации характеризуются обычно одновременной передачей целого комплекса модальных значений (а не какого-либо одного), реализацией нескольких функций просодии в процессе коммуникации, смысловой и функциональной полисемией просодических средств. В результате экспериментально-фонетического анализа звучащего англоязычного и украиноязычного научно-популярного дискурса получены данные о рекуррентности акустических коррелятов сочетаемых модальных значений, степени устойчивости и удельном весе компонентов просодии в передаче

комплексов модальных значений, корреляции и взаимокомпенсации акустических параметров при выполнении просодией, наряду с модальной функцией, ряда немодальных назначений (членение на синтагмы, актуальное членение, связи между синтагмами, оформления коммуникативного типа высказывания).

Выделение общих закономерностей и специфических особенностей просодического оформления эпистемической модальности в двух сопоставляемых неблизкородственных языках, а также интерпретация полученных результатов с учетом исторически сложившейся структуры английского и украинского языков позволило установить, что все основные принципы функционирования просодии эпистемической модальности в научно-популярном дискурсе являются сходными в обоих языках. Это относится как к характеру принципов соотнесенности интонационных маркеров эпистемической модальности с различной степенью выраженности эмоционально-оценочных значений в высказывании, так и к механизму взаимодействия лингвистических средств выражения эпистемической модальности в научно-популярном дискурсе.

Частноязыковая специфика проявляется лишь в отдельных аспектах, связанных с 1) аналитическим строем английского языка при синтетическом строе украинского языка; 2) преимущественным использованием темпорального компонента при акцентном выделении слов в украинском языке, а в английском – мелодических контрастов; 3) большей значимостью длительности при оформлении просодических конструкций в украинском языке по сравнению с английским, в котором темпоральный компонент релевантен в плане различения фонем; 4) несовпадением интонационных маркеров отдельных модальных значений, сформировавшихся в процессе исторического развития каждого из сопоставляемых языков.

Ключевые слова: эпистемическая модальность, просодические средства, научно-популярный дискурс, взаимодействие просодических функций, механизмы взаимокомпенсации

SUMMARY

Syvokin G. V. Prosodic Means Executing Epistemic Modality in Scientific and Popular Discourse. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology, Specialty 10.02.15 – General Linguistics. – State Establishment «South-Ukrainian National Pedagogical K. D. Ushinskiy University», Odessa, 2011.

The thesis is devoted to the problem of prosodic means functions aimed at executing epistemic modality in scientific discourse. The peculiarities of prosodic interaction with other linguistic means in English and Ukrainian are examined too.

The principal prosodic characters that differentiate epistemic modality meanings at the level of oral perception and acoustics are detected. Special attention is paid to describe the mechanism of relevant

prosodic parameters interaction while actualizing more than one attitude in a sense-group, to present acoustic characters correlation and compensation when prosody realizes attitudinal and some other functions (sense-groups delimitation, theme-rhyme structuring, communicative function, etc.) simultaneously.

Common features and specific characters of epistemic modality prosody in the two languages are found out. The results are interpreted taking into consideration the historically approved structure of English and Ukrainian.

Key words: epistemic modality, prosodic means, scientific discourse, prosodic functions interaction, compensation mechanisms.

Оригінал-макет виготовлений видавцем Букаєв Вадим Вікторович

вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02.03.2007 р.

Тел. 0949464393, 0487431393 email - bukaev@gmail.com

Видруковано з оригінал-макету

Підп. до друку 28.09.2011. Формат 60x90/16. Папір офсетний.

Гарн. «Times » Друк цифровий. Ум. друк. арк. 0,9

Наклад 100 пр.